

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.10.2024 ✓Accepted/Kabul: 14.03.2025

DOI:10.30794/pausbed.1559624

Research Article/Araştırma Makalesi

Uslu, C., Özgören Kınlı, İ. (2025). "José Saramago'nun Körlük Romanında Uygarlıktan Sapma ve Ahlaki Panik: Sosyolojik Bir Analiz", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 68, ss. 117-130.

JOSÉ SARAMAGO'NUN KÖRLÜK ROMANINDA UYGARLIKTAN SAPMA VE AHLAKİ PANİK: SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

Cansel USLU*, İrem ÖZGÖREN KINLI**

Öz

José Saramago'nun *Körlük* romanı, ani bir körlük salgınının toplumsal düzende yarattığı çözülme süreçlerini ele alır. Bu çalışma, kriz anlarında toplumların nasıl tepkiler verdiğini ve sosyal düzenin nasıl hızla çökebileceğini ilgili roman üzerinden analiz etmektedir. Roman, salgının başlamasıyla birlikte toplumsal normların ortadan kalktığını, bireylerin hayatta kalmak için ilkel içgüdülerine döndüğünü ve şiddetin yaygınlaştığını gözler önüne serer. Toplumsal yapıların bu şekilde çözülmesi, bir anlamda sosyal kontrolün zayıflaması ve normatif değerlerin yitirilmesiyle sonuçlanır. Salgın boyunca bireysel/toplumsal güvenin kaybolması, bireyler arasındaki bağların kopması ve şiddetin kamusal alanda görünür hale gelmesi, toplumsal düzenin hızla kaybolmasına neden olur. Roman, modern toplumların karşılaştıkları ani tehditler karşısında aşırı tepkiler verdiğini ve bu tepkilerin sosyal çözümü hızlandırdığını gösterir. Ayrıca, bireylerin grup dinamikleri içinde hayatta kalma mücadeleleri, kaos ortamında kolektif savunma mekanizmalarının nasıl işlediğini göstermektedir. Böylelikle insan doğasının kriz anlarındaki tepkileri ve toplumsal düzenin ne kadar kırılgan olabileceği dramatik bir şekilde sunulmaktadır. Romanda betimlenen bu toplumsal çöküş süreçleri, bu makalede, uygarlıktan sapma ve ahlaki panik kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Uygarlaşma Süreci, Ahlaki Panik, Uygarlık Süreci'nden Sapma, Norbert Elias, Körlük Romanı, José Saramago.*

DECIVILIZING AND MORAL PANIC IN JOSÉ SARAMAGO'S *BLINDNESS* NOVEL: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS

Abstract

José Saramago's *Blindness* examines the disintegration of social order caused by a sudden blindness epidemic. This study analyses, through the lens of this novel, how societies react in times of crisis and how quickly social structures can deteriorate. The novel shows how, following the epidemic, societal norms disappear, individuals revert to primal instincts for survival, and violence becomes widespread. This disintegration results from a weakening of social control and the loss of normative values. As trust diminishes, social bonds break, and violence becomes more visible in public spaces, leading to the rapid collapse of social order. Saramago's work reveals how modern societies, when faced with sudden threats, tend to react excessively, accelerating social decay. The novel also explores how survival struggles within group dynamics activate collective defence mechanisms in times of chaos. In this study, these processes of social breakdown are evaluated through the concepts of decivilising processes and moral panic, offering a dramatic portrayal of the fragility of social order and human responses during crises.

Keywords: *Civilising Process, Moral Panic, Decivilising Process, Norbert Elias, Blindness Novel, José Saramago.*

*Arş. Gör., İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, İZMİR.
e-posta: cansel.uslu@idu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-6495-4696>)

**Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, İZMİR.
e-posta: irem.ozgoren.kinli@ikc.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9774-6567>)

1. GİRİŞ

José Saramago'nun *Körlük* romanında ele alınan, modern toplumlardaki sosyal ilişkilerin kriz anlarında nasıl hızla çözülme eğiliminde oldukları, bu makalede Ahlaki Panik [moral panic] ve Uygarlık Süreci'nden Sapma Teorileri [decivilising process] aracılığıyla incelenmektedir. Ahlaki panikleri, uygarlık sürecinden kısa süreli sapmalar olarak ele alan bu çalışmanın amacı, ilgili teorileri edebi bir eser üzerinden analiz ederek kriz anlarının bireylerin davranışlarını ve sosyal yapıların işleyişini nasıl etkilediğini açığa çıkarmaktır.

Saramago'nun 1998 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldığı *Körlük* romanı, aniden ortaya çıkan ve hızla yayılan bir körlük salgınıyla başlamaktadır. Bu salgın, toplumda bir panik dalgası yaratarak insanların birbirine olan güvenini kaybetmesi, şiddetin artması ve ahlaki değerlerin çöküşü gibi durumlara sebep olmuştur. Romanda, körlük metaforu kullanılarak toplumsal yozlaşmaya, değişen güç ilişkilerine ve sosyo-politik düzenin kırılganlığına dikkat çekilmiştir. Körlük metaforu ile insanların gözetlenme/görülme çekincesi olmadığında toplumsal, ahlaki normların ne derece değişkenlik gösterdiği yansıtılmıştır. Böylelikle roman, yalnızca distopik bir eser olarak değil; aynı zamanda toplumsal düzenin ne kadar kırılgan olduğunu ve normatif değerlerin ne kadar kolay çözülebileceğini gösteren güçlü bir toplumsal eleştiri olarak da kabul edilmelidir.

Romanın karakterleri, toplumun çözülme sürecinde bireylerin farklı tepkiler vermesini temsil etmektedir. Örneğin doktor, kriz anında liderlik ve etik sorumluluk üstlenirken, doktorun karısı ise salgına rağmen kör olmayan tek kişi olarak hem tanıklık eden hem de hayatta kalma mücadelesinde rehber rolü üstlenen bir karakterdir. İlk kör olan adam ise panik ve güvensizliğin başladığı noktayı temsil ederek, salgının başlangıcında bir kriz sembolü oluşturmaktadır. Kızıl saçlı genç kız gibi karakterler ise insan doğasının farklı yönlerini ve bireylerin kriz anlarındaki tepkilerini gözler önüne sermektedir. Söz konusu karakterler, bireyler arasındaki güvenin kaybolmasının, şiddetin normalleşmesinin ve hayatta kalma mücadelesinin ne kadar ilkel boyutlara inebileceğini dramatik bir şekilde betimlemektedir. Bireylerin davranışları, başkaları tarafından görülmediğinde farklılaşmaktadır. Bu durum, bireylerin utanç, vicdan ve sorumluluk duygularından uzaklaşarak ilkel yaşam biçimlerini anımsatan davranışlar sergilemesine yol açabilir. Dolayısıyla, öncelikle bireysel düzeyde başlayan ahlaki panik, zamanla etkisini genişleterek toplumsal bir boyuta ulaşmaktadır.

Literatüre bakıldığında ilgili roman farklı açılardan ele alınmıştır. Örneğin; görme yetisinin vicdan, merhamet, ahlak gibi duyguları barındırıp barındırmadığı sorgulanmış ve aynı zamanda görme yetisi, bir güç unsuru içeren "panoptikon" kavramı ile incelenmiştir (Saribaş, 2020). Görme yetisinin aynı zamanda bir güç unsuru barındırması, insanların başkaları tarafından gözetlendiğini/görüldüğünü bildiği ölçüde toplumsal, ahlaki duygulara önem vermesi açısından anlaşılabilir. Bir başka çalışmada; romanın kolektif hareket etmedeki önemini gözler önüne serdiği belirtilmiş ve bireylerin benliklerinin farkına varma süreçleri Lacan'ın "gerçek" kavramıyla incelenmiştir (Özen ve Ötenkuş, 2021). Salgın hastalık bağlamında ele alınan bir başka çalışmada ise roman, sosyo-psikolojik açıdan incelenmiş ve "beyaz körlük" imajıyla insanların gerçekte -aslında gördüğü halde- yaşanan haksızlıklara duyarsız/kör oldukları topluma gönderme yapıldığına dikkat çekilmiştir (Ulutaş, 2020). Siyaset felsefesi perspektifiyle incelenen bir çalışmada ise siyaset felsefesi kavramlarının Saramago'nun eserlerinde adları hiç geçmese dâhi nasıl "bir hâl" olarak kendini gösterdiği, politik roman açısından ifade edilmiştir (Kök ve Kekeç, 2021). Son olarak, ilgili romandaki doktorun karısını "umut veren lider" figürü olarak inceleyen çalışmada (Kale Demirel ve Tanrıtanır, 2023) ise başka bir roman ile karşılaştırmaya giderek "sonsuz umut" kavramı odak noktaya alınmıştır.

Toplumsal çözülme ve bireylerin ilkel içgüdülerine dönüş teması, distopik edebiyatın sıkça işlediği bir konudur. José Saramago'nun *Körlük* romanı, bireylerin fiziksel körlük salgınıyla başladığı ve toplumsal bağların hızla koptuğu bir çözülme sürecini anlatır. Benzer bir şekilde, J.G. Ballard'ın (2015) *Gökdelen* adlı romanı, modern bir yaşam alanında (tam teşekküllü bir gökdelende) teknolojik arızalarla başlayan, bireylerin şiddet ve hayatta kalma mücadelesine yöneldiği bir toplumsal çöküşü işler. Bu iki eser, farklı bağlamlarda gerçekleşen toplumsal çözülme süreçlerinin bireysel ve kolektif etkilerini tasvir etmektedir. *Gökdelen* romanına bu çalışma içerisinde bu doğrultuda tematik bir referans olarak yer verilmiştir.

Bu çalışmanın literatüre katkısı ise, *Körlük* romanının sadece bir distopya olarak değil; Norbert Elias, Stephen Mennell, Stanley Cohen ve Amanda Rohloff gibi sosyologların teorik yaklaşımlarıyla toplumsal çözülme

süreçlerinin incelendiği bir sosyolojik analiz sunmasıdır. Edebi eserlerin, sosyal ve siyasal olayların anlaşılmasında nasıl önemli bir bağlam sunduğunu vurgulayan bu çalışma, literatürdeki yaklaşımlardan farklı olarak Ahlaki Panik ve Uygarlık Süreci'nden Sapma teorik çerçeveleriyle romanın analizi üzerinden özgün bir sosyolojik perspektif geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Yöntem olarak, romanın olay örgüsündeki önemli sahneler, uygarlıktan sapma ve ahlaki panik süreçleri bağlamında detaylı bir şekilde incelenecektir. Kriz anlarının bireylerin davranışlarını ve sosyal yapıların işleyişini nasıl etkilediği, teori ile uyumlu olarak analiz edilecektir. Bu bağlamda çalışma; uygarlık süreci, uygarlık sürecinden sapma ve ahlaki panik gibi kavramlar ışığında bir edebi eserin nasıl sosyolojik analize tabi tutulabileceğini göstermeyi hedeflemektedir. Ayrıca, bu çözülme süreçlerinin yalnızca geçmişte değil, günümüzde de karşılaşılabilecek krizlerle paralellik gösterdiği ve bireylerin/toplumların uygarlaşma sürecinde geriye dönüşler yaşayarak şiddete başvurabileceği de ele alınan konular arasındadır.

2.TEORİK ÇERÇEVE

2.1.Uygarlık Süreci ve Uygarlık Süreci'nden Sapma

Elias, *Uygarlık Süreci* (Elias, 2004; 2023) adlı eserinde 'uygarlaşma' kavramını değer yargılarından bağımsız olarak ele almakta ve insan davranışlarının zamanla nasıl değiştiğini, dışsal kontrollerin bireyler tarafından içselleştirilerek nasıl kendi kendini denetleme mekanizmalarına dönüştüğünü açıklamaktadır. Elias'a göre, toplumsal rekabetin artmasıyla farklılaşan toplumsal işlevler, bireyler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin giderek artmasına neden olmaktadır. Kısaca; "[t]ekil eylemin toplumsal işlevini yerine getirebilmesi için, giderek daha fazla insan davranışının birbirine uyarlanması ve eylemler dokusunun giderek daha hassas ve sıkı bir şekilde örgütlenmesi gerekmektedir." (Elias, 2023: 305).

Elias'a göre uygarlık¹, Batı toplumlarında dışsal sosyal kontrol ile öz denetim arasındaki dengenin, yüzyıllar boyunca öz denetim lehine nasıl değiştiğinin anlaşılmasına olanak tanıyan, değer yargılarından bağımsız bir kavramdır. Elias'a göre uygarlık sürecinin başlıca özellikleri, fiziksel şiddetin devlet tarafından tekelleştirilerek şiddetin kamusal alandan çekilmesi, şiddet eylemlerine karşı artan tiksinti, birbirine bağımlı bireyler arasındaki ilişkilerin genişlemesi ve daha kapsamlı bir karşılıklı tanıma sürecinin gelişmesidir. Benzer şekilde, Fletcher (1997: 82), uygarlaşma sürecinin en önemli özelliklerini şu şekilde özetlemektedir: Başkaları tarafından dayatılan kısıtlamalar ile öz denetim arasındaki dengenin, öz denetim ve içsel kontrol lehine giderek karmaşılaşması; daha dengeli, istikrarlı ve farklılaşmış bir öz denetimin ortaya çıkmasına neden olan bir sosyal davranış ve duygu standardının gelişmesi; insanlar arasında karşılıklı tanıma alanının genişlemesi.

Her ne kadar Elias, *Uygarlık Süreci* modelini Batı toplumlarını analiz ederek geliştirmiş olsa da modelinin evrensel olduğunu iddia etmektedir. Elias'a göre, her toplum, kendine özgü iç ve dış dinamiklere bağlı olarak, kendi uygarlık sürecini şekillendirmektedir. Her toplumda yaşanan tarihsel süreçler, o toplumun kültürel yapısıyla birleştiğinde, ortaya çıkan kurumlar benzersiz olmaktadır. Bu nedenle, toplumların deneyimledikleri duygular ve denetim mekanizmalarının çeşitlilik göstermesi ile her toplumun duygu denetim modelinin kendine özgü olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Bu noktada, toplumlar arası karşılaştırmalar yapıldığında, bazı toplumların geçmişe kıyasla daha çok 'uygarlaştığı', bazılarının ise 'daha az uygarlaştığı' söylenebilecektir (Elias, 2004: 9-10). Tarihsel sürece bakıldığında ise üst sınıflar kendilerini görgü, kültür, öz denetim ve kişilik özellikleri bakımından alt sınıflardan ayırmak isteyecek; bu yeni edindikleri özellikleri toplumda ulaşılması gereken standartlar olarak tanımlayacak; alt sınıflar da bu standartlara özenerek toplumsal yapıların değişimine paralel olarak kendi dönüşümlerini yaşayacaktır (Mennell, 1990).

Dolayısıyla Elias'ın *Uygarlık Süreci* (2004, 2023) modeline göre, toplumun siyasi ve ekonomik yapısındaki değişimler, bireylerin kişilik yapısı ve aralarındaki ilişkilerin dönüşümüyle her zaman iç içe geçmiştir. Uygarlaşma sürecinde dış otorite, bireyin karakterine ve kişiliğine sınırlar koyarken; birey, bu sınırları içselleştirerek,

¹ Psikanalitik çözümlemeler adına "uygarlık" sözcüğünün özünü araştıran Freud, uygarlığın, "[y]aşamımızı hayvan atalarımızinkinden ayıran, insanları doğadan korumak ve insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek gibi iki amaca hizmet eden eylem ve düzenlemelerin toplamını tanımladığını" ifade etmektedir (Freud, 2011b: 48). İnsanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek, uygarca yaşama referans verir ki bu durum da ancak adalet ile mümkün olmaktadır. İleriki bölümlerde inceleneceği üzere romanda ortaya çıkan ahlaki panik ve uygarlıktan sapma sürecinde bireylerin yitirdiği olguların başında adalet gelmektedir.

dışsal otoriteye ihtiyaç duymaksızın kendini disipline etmekte ve denetlemektedir. Bu bağlamda her toplum, kendi uygarlaşma sürecini hem bireysel hem toplumsal düzeyde, kendi dinamiklerine uygun bir şekilde deneyimlemektedir.

Rohloff'a (2011) göre Elias, *Uygarlık Süreci*'nde uygarlık kavramını, bir grup insanın kendilerini diğer gruplardan daha 'uygar' olarak görmeye başladığı süreç bağlamında incelemiştir. Bu algı söz konusu grubun kendisini neyin medeni ya da gayri medeni olarak tanımlanması gerektiğine karar veren bir otorite olarak konumlandırmasına ve kendi ölçütlerine göre eylemleri 'uygar' ya da 'barbar' şeklinde nitelendirmesine olanak tanımaktadır. Her ne kadar Elias 'uygarlık' terimini ilerlemeyi ifade etmek için kullanmamış olsa da bu kavramın zamanla nasıl ilerleme ve kendini geliştirme anlamına büründüğünü ve barbarlıkla zıt bir yapı oluşturduğunu incelemiştir. Ayrıca Elias, uygarlık kavramını dinamik bir süreç bağlamında ele alarak toplumda sürekli değişim ve dönüşüm yaşanırken, zaman zaman dalgalanmaların da meydana gelebileceğini belirtmektedir.

Uygarlığın çöküş riskinin daima var olması (Hammer, 2000; Imbusch, 2000), Elias'ın görüşlerini takip eden sosyologları yalnızca uygarlaşma süreçlerine değil; aynı zamanda uygarlaşmama ve uygarlıktan sapma süreçlerine de yönlendirmiştir. Elias'ın (1996: XV) ifadesiyle, *"uygarlaşma ve uygarlaşmama süreçleri belirli toplumlarda aynı anda görülebilir ve bu durum yalnızca farklı zaman dilimlerinde ya da farklı toplumlarda ortaya çıkmaz."* Her ne kadar Elias, *Uygarlık Süreci*'nden Sapma Teorisini sistematik bir biçimde ayrıntılandırmasa da Dunning ve Sheard (1979: 288–89), Dunning ve diğerleri (1988: 242–45) ve Goudsblom (1989: 84) bu kavramın *Uygarlaşma Süreci* Teorisi açısından önemini vurgulamıştır. Elias da (Elias ve Dunning, 1986: 19–62) söz konusu düşüncüyü desteklemiş ve süreci 'barbarlığa geri dönüş', 'uygarlığın kırılganlığı', 'çöküş' ve 'çürüme' gibi terimlerle tanımlamıştır (Elias, 1996: 308). Zamanla, Van Krieken (1999), Pratt (1999), Spierenburg (2001), Zwaan (2003), Dunning ve diğerleri (2003) ve Wacquant (2004) gibi sosyologlar, uygarlaşma sürecinden sapma kavramını çeşitli vaka çalışmalarına odaklanarak genişletmiş ve bu kavramın şiddet ve diğer toplumsal olguların açıklanmasındaki önemini ortaya koymuştur.

Mennell (1990) *Uygarlık Süreci*'nden Sapmayı, uygarlık süreçlerinin tersine döndüğü durumlar olarak tanımlamaktadır. Mennell'e göre Elias'ın *Uygarlık Süreci*, doğrusal yönde ilerlemelerden ibaret değildir; geriye doğru sapsmaların da yaşandığı bir süreçtir. Mennell ilgili süreci tanımlayan unsurları şu özellikler üzerinden sıralamaktadır: toplumsal bağımlılık ağlarının kesintiye uğraması; gündelik yaşamın yüksek düzeyde belirsizlik ve tehlike içermesi; kamusal alanda şiddetin yeniden ortaya çıkışı ve bununla bağlantılı olarak karşılıklı özdeşleşebilme becerisinde düşüş; kişilerin dürtülerini kontrol etme konusunda daha az baskı hissetmesine paralel olarak saldırgan davranışların daha rahat ifadesi; toplumsallaşma ve kişilik oluşum süreçlerinde yaşanan değişimler ve son olarak artan düzeyde gerçek dışı bilgi.

Söz konusu kriterler; toplumun kriz dönemlerinde uygarlık süreçlerinin başarısız olduğu durumlara ve toplumsal yapıların çözülmesine işaret etmektedir. İlerleyen bölümlerde detaylandırılacağı üzere, *Körlük* romanında tam da böyle bir toplumsal çözülme dönemi tasvir edilmektedir. Romanda; toplumsal bağların kopması, kamusal alanda şiddetin artması ve bunun sonucunda bireysel ve toplumsal düzeyde güvensizliğin oluşması, bireyler ve gruplar arasındaki karşılıklı bağımlılık ağlarının daha belirgin hale gelmesi ayrıntılı biçimde betimlenmiştir.

De Swaan'a (2001: 269) göre, *Uygarlaşma Süreci*'nden Sapma hem bireysel hem de toplumsal düzeyde, insanların daha önceki, daha ilkel ve düzensiz bir aşamaya geri dönmelerini ifade eden bir 'gerileme' olarak tanımlanabilir. Bu gerileme, toplumsal düzenin çözülmesi, şiddetin artması ve medeniyetin kurallarına uyumun azalması şeklinde kendini gösterebilir. Ancak, *Uygarlık Süreci*'nin İşlevsizleşmesi [dyscivilization] bu gerilemenin, devletin kendi çıkarları doğrultusunda stratejik bir şekilde yönlendirilmesi olarak anlaşılabilir. Yani devlet, toplumu daha ilkel, düzensiz ya da baskıcı bir duruma geri götürmeyi, kendi gücünü ve kontrolünü artırma aracı olarak kullanabilir. Bu nedenle, dyscivilization, 'devletin hizmetinde olan bir gerileme' olarak tanımlanabilir; çünkü bu süreçte devlet, toplumu daha kaotik bir düzene çekerek, kendi otoritesini pekiştirmeyi amaçlar. Bu noktada, De Swaan, devletin şiddet tekeline sahip olduğu, sadece belirli gruplara yönelik artan şiddetin yaşandığı ve bu gruplarla özdeşleşmenin yitildiği Holokost ve soykırım gibi durumların *Uygarlık Süreci*'nin İşlevsizleşmesi kavramı üzerinden tartışılmasını önermektedir. Michael Dunning (2016) ise, modern toplumlarda yaşanan uygarlık süreçlerinden sapsmaları, örneğin insanların terör eylemlerine katılımı gibi durumları incelemek için *Gaddarlaşma Süreci* [Process of Brutalisation] kavramsallaştırmasının daha açıklayıcı olduğunu savunmaktadır.

Literatürde, Uygarlık Süreci'nden Sapma, Uygarlık Süreci'nin İşlevsizleşmesi ve Gaddarlaşıma Süreci gibi farklı isimlerle ele alınan teorik yaklaşımlar, genellikle siyasi analizlerin temelini oluşturmakta ve bu alandaki çalışmaların büyük bir kısmı bu yaklaşımlar etrafında şekillenmektedir (Özgören Kınılı, 2021). Bu makale, Uygarlık Süreci'nden Sapma Teorisi'ni, edebi bir eser bağlamında Ahlaki Panik Teorisi ile ele alarak alana katkı sunma potansiyelini taşımaktadır. Zira teori genellikle siyasi bağlamda tartışılmakta olup, sinema eseri üzerinden yapılan nadir bir çalışma (Özgören Kınılı, 2017) dışında bu tür yaklaşımlar oldukça sınırlıdır. Makalenin, edebi bir eser üzerinden yaptığı bu inceleme, teoriye yeni bir perspektif kazandırmayı hedeflemektedir.

Bu çalışma bağlamında, Uygarlık Süreci'nden Sapma Teorisi'nin uygulama alanlarından biri olarak ahlaki panik konulu çalışmalara değinmek büyük önem taşımaktadır. Amanda Rohloff (2011); toplumların ortak çıkarlar, değerler ve ahlaki düzene tehdit olarak algıladıkları sapkın davranışlara verdikleri toplumsal ve siyasi tepkileri açıklayan ahlaki panik kavramını, Uygarlık Süreci'nden Sapma Teorisi ile değerlendirmeyi önermektedir. Bu teori, devletlerin doğal veya toplumsal krizler sonucunda zayıflamasıyla ortaya çıkan kaotik durumlara odaklanırken, Ahlaki Panik Teorisi'nde devletin gerçek zayıflığından ziyade algılanan bir zayıflık söz konusudur. Yine de artan tehlike algısı veya tehditlere karşı merkezi otoritenin yetersiz olduğu hissiyle ortaya çıkan ahlaki panik durumunu, bu bağlamda Uygarlık Süreci'nden Sapma Teorisi ile incelemek mümkündür.

2.2.Ahlaki Panik (Moral Panic)

Ahlaki panik, toplumun belirli bir olay, durum ya da grup karşısında gösterdiği aşırı ve orantısız tepki olarak tanımlanmaktadır. Ahlaki panik kavramını sistematik bir biçimde ele alıp ilk kez literatüre kazandıran Stanley Cohen'in *"Folk Devils and Moral Panics"* (1972) adlı eseridir. Cohen'e göre 'ahlaki panik', belirli bir grup veya olayın, medya ve diğer etkili aktörler tarafından toplumun genel düzenine tehdit olarak sunulmasıyla ortaya çıkmaktadır. Söz konusu sunulma sürecinde, "halk şeytanı" [folk devil] olarak tanımlanan grup ya da olay, toplumun tüm kötülüklerinin sembolü haline getirilmektedir.

Cohen'e göre ahlaki paniğin temel özelliklerinden ilki, toplumsal değerlere ve çıkarlara tehdit olarak algılanan bir durum, olay, kişi ya da grubun ortaya çıkmasıdır. Bu tehdit, kitlesel medya organları tarafından klişelerle sunulurken; kamuoyu, artan kaygısını medya üzerinden yoğun tepkilerle dile getirmeye başlamaktadır. Bu aşamada; karar vericiler, otoriteler ve kanaat önderleri, kamuoyunun baskısına kayıtsız kalamayarak çözüm önerilerini paylaşırken, sürecin sonunda, bu tehdit algısı ya kendiliğinden kaybolmakta ya da toplumsal değişimlere yol açmaktadır (Cohen, 2011: 1).

Bir başka açıdan ahlaki panik, toplumsal çıkarlara ve değerlere yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Ahlaki paniğin önemli bir özelliği, toplumsal yapıya bağlı olarak kimi zamanlarda azalıp kaybolurken kimi zamanlarda ise yükselip görece daha görünür duruma gelmesidir. Üstelik toplumda yaşanan ahlaki panik durumu yeni olabilirken; kimi zaman da toplumsal tabanda uzun süredir var olan ancak gün yüzüne yeni çıkabilen bir durum olarak da görülebilmektedir (Cohen, 2011).

Rohloff ve Wright'ın *"Moral Panic and Social Theory"* (2010: 404) çalışmasında ise ahlaki panik benzer biçimde, toplumsal değerlere ve çıkarlara yönelik tehdit içeren sosyolojik bir durum ve söz konusu duruma/ durumlara yönelik verilen 'aşırı' tepkinin bir türü olarak açıklanmaktadır. Burada, ahlaki paniğin sosyolojik olduğu kadar politik bir tartışma barındırdığını da belirtmek gerekmektedir. Zira sosyolojik temelde bakıldığında, güçler arası bir etkileşimden ve tahakkümden söz edilirken; güç ilişkilerinin ve tahakkümün olduğu yerde politik davranış biçimleri kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahlaki panik kavramının önemli bir diğer özelliği ise geçici olmasıdır (Rohloff ve Wright, 2010: 406). Burada, ahlaki paniklerin geçici olmasıyla birlikte altının çizilmesi gereken bir husus vardır ki bu da söz konusu toplumsal tetikleyici unsurun yeniden ortaya çıkabileceğidir. Başka bir ifadeyle, 'ahlaki panik' olgusuna her ne kadar kısa süreli ve geçici olarak bakılabilirse de derinlerde çok daha temel sosyolojik/siyasal boyut olması muhtemeldir. Bu nedenle, muhtemel toplumsal sorunun çözülmemesiyle, ahlaki panik durumuna sebep olabilecek olgu yeniden ortaya çıkabilecektir. İlgili sorunun çözülmesine yönelik adım, sosyal değişim olgusunu gündeme getirmektedir. Esasen, ahlaki panik durumunu incelemek hem sosyolojik etkenlere hem de toplumsal süreçlere yakından bakmayı sağlamaktadır. Bu kapsamda, ahlaki panikler toplumsal değişimin önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir (Goode ve Ben-Yehuda, 2009: 250).

Öte yandan Cohen'in anlatımında ise ahlaki panik, kasıtsızlık olarak ele alınmaktadır (Cohen, 2011). Bu bağlamda, öngörülmeleyen bir gelişme olan panik durumu, sosyolojik/siyasal/ekonomik gibi birçok boyutla incelenmektedir. Dolayısıyla panik durumunda sosyolojik davranış biçimindeki değişimin siyasal/ekonomik boyutta nasıl bir etki gösterdiği sorusu akla gelebilir. Bu konuda Elias, davranış biçimindeki değişimleri ve devlet oluşum süreçleri arasındaki ilişkiye odaklanmış ve burada, merkezi güç otoritesinin artmasıyla, vergi ve şiddet tekeli üzerinden devlet otoritesinin bölgedeki iç barış yollarıyla karşılıklı bağımlılık nezdinde nasıl oluştuğunu göstermiştir. Karşılıklı bağımlılık unsuru ile davranış biçimindeki değişim yönündeki baskı iki taraf için de kaçınılmaz olup Elias'ın perspektifi ile değerlendirildiğinde ahlaki panik, uygarlaşma süreçlerinde meydana gelen, kısa süreli uygarlıktan sapma süreçleri olarak değerlendirilmektedir (Rohloff ve Wright, 2010: 410).

Rohloff'un figürasyonel sosyoloji ile ahlaki panik kavramını birlikte ele alan çalışmaları, bu noktada literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır (Kınıl ve Özgören Kınıl, 2023). Rohloff (2008), Elias'ın Uygarlık Süreci'nden Sapma Teorisi'nin, ahlaki panik çalışmalarına uygulanabilir olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, Rohloff'a göre, ahlaki panikler uzun dönemli uygarlık süreçleri içerisindeki kısa dönemli sapma süreçleri olarak değerlendirilmektedir. Elias'ın analitik araçlarının, özellikle figürasyonel analiz yaklaşımının, ahlaki panik çalışmalarına uygulanmasında eksik kaldığını vurgulayan Rohloff (2008, 2011), bu boşluğu doldurmak için önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır.

Uygarlıktan sapma süreçlerinde bireyler, devletin kendilerini yeterince koruyamayacağı düşüncesine sahiptirler. Dolayısıyla ancak toplumsal bir düzeyde endişe, panik halinin ortaya çıkması ve söz konusu endişe/panik durumunun merkezi güç tarafından yok edilemeyeceği yönünde bir algının olması halinde ahlaki panik durumundan söz edilebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında ahlaki panik kavramının, uygarlık sürecinden sapma ile uyumlu olduğu görülmektedir (Rohloff, 2008: 2-8). Ancak her ne kadar ahlaki panik kavramı, 'kısa süreli' olarak tanımlansa da buradaki 'kısa süre' kavramı elbette görecelidir. Öte yandan, süreden ziyade ahlaki paniklerin sosyo-politik/kültürel boyutta bıraktığı etkiler/izler oldukça önem taşımaktadır. Şöyle ki ahlaki panik sürecinde toplumun kültürel yapısı, ahlaki yapısı tamamen değişebilmekte ve bu durum ilerideki toplumsal bozulmalara da zemin hazırlayabilmektedir. Dolayısıyla uygarlıktan sapma süreçlerinde bireylerin yaşadığı sosyo-politik değişimler, uzun vadede etkisini taşıyabilmektedir.

Ahlaki panik kapsamında ele alınan bir diğer çalışma sosyolog Sean P. Hier'in (2002) ilgili kavramın derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulunduğu "*Conceptualizing Moral Panic through a Moral Economy of Harm*" adlı eseridir. Hier'e göre, ahlaki panik, yalnızca toplumsal bir tepki değil, aynı zamanda ideolojik bir araçtır. Ahlaki panik kavramı, güvenlik duygusuna yönelik söylemsel dışavuruma izin veren eleştirel ideoloji anlayışında tanımlanarak toplumun mevcut düzenini korumak için kullanılan bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Ahlaki paniği ideolojik bir söylemsel oluşum şeklinde ele alan Hier, burada medya unsuruna dikkat çekmektedir. Esasen Hier'e (2002: 313) göre ahlaki panik, bir fikir kümesi veya daha genel bir korkunun alarm durumu ile ortaya çıktığı bir toplumsal eylem biçimi olarak kavramsallaştırılmakta ve bu bağlamda bir ahlaki düzenleme biçimi olarak değerlendirilmektedir. Hier'in ahlaki panik olgusunu ideolojik bir araç olarak ele alması ve ilgili panik durumunun yayılmasında medya faktörüne dikkat çekmesi önemlidir. Zira medya aracılığı ile panik durumunun abartılarak topluma servis edilmesi söz konusu olabileceği gibi panik durumuna medyada hiç yer verilemeyerek sindirilmeye çalışılması da muhtemeldir.

Hier, panik durumu sırasında medya rolü ile yaşanan toplumsal tepki ve geniş sosyal dinamik kavramlarına da dikkat çekmektedir. Medyanın rolü ile toplumsal gruplar zayıflayabilir veya güçlenebilir. Hier, burada yalnızca bireysel korkuları ele almamakta; aynı zamanda sosyolojik güç ilişkilerini de hesaba katmaktadır. Buna göre belli grupların, yaşanan ahlaki panikleri kendi çıkarları doğrultusunda oluşturmaları veya yönlendirmeleri söz konusu olabilmektedir. Böylelikle ahlaki panikler, yalnızca geçici toplumsal krizler değil, aynı zamanda toplumsal kontrol mekanizmalarının bir parçası olarak kabul edilmelidir (Hier, 2002).

Rohloff'un (2011) "*Shifting the focus? Moral panics as civilizing and decivilizing processes*" adlı eserinde uygarlık ve uygarlık sürecinden sapma, ahlaki panik bağlamında ele alınarak ilgili kavramların birbiriyle ilişkisi vurgulanmaktadır. Rohloff'a göre ahlaki panikler, toplumun normatif düzeninin bozulduğu ve kaosun hâkim olduğu kısa süreli süreçlerdir. İlgili süreçler, bireylerin ve grupların şiddete başvurduğu, kontrolsüz davranışlar sergilediği ve toplumun temel değerlerinin hızla çöküşe geçtiği dönemler olarak görülmektedir. Dolayısıyla, Rohloff'a göre

ahlaki panikler, toplumsal düzenin sarsıldığı anlarda ortaya çıkan ve uygarlıktan sapmanın en belirgin örneklerini oluşturan süreçlerdir. Bu süreçler, uygarlaşma sürecindeki sapmalarla birlikte normatif düzenin zayıflaması ve bireylerin kontrolsüz davranışlara yönelmesiyle paralel bir yapı sergilemektedir.

Rohloff (2011), ahlaki panik kavramını toplumsal dönüşüm süreçleri çerçevesinde ele almakta; bu paniklerin yalnızca korku ve endişe yaratan olaylar olmadığını, aynı zamanda uygarlaşma ve uygarlıktan sapma süreçleri bağlamında nasıl işlediğini de vurgulamaktadır. Rohloff, ahlaki paniklerin düzenleyici işlevine dikkat çekerek, bu paniklerin normlara ve değerlere medenileştirme amacı taşıyan toplumsallaştırıcı bir işlev yüklediğini belirtir. Başka bir deyişle, ahlaki paniklerin toplumsal normları ve işlevleri motive edici bir etkisi de vardır. Ahlaki panikler, kimi zaman toplumsal yapıda dönüşümlere yol açıp ilgili yapıları güçlendirirken, kimi zaman ise toplumsal ayrışmalara neden olabilmektedir. Bu nedenle, Rohloff'un eseri, ahlaki paniklerin sadece geçici sosyo-politik tepkiler olmadığını, aynı zamanda sosyolojik güç dinamiklerini yeniden şekillendiren işlevsel bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

3.KÖRLÜK ROMANINDA UYGARLIK SÜRECİ'NDEN SAPMA VE AHLAKİ PANİK

José Saramago'nun *Körlük* romanı, bireyler ve toplumlar arasındaki kırılgan dengenin kriz anlarında nasıl hızla yitirildiğini gözler önüne sermektedir. Roman, modern toplumların karşılaştığı bir kriz olan körlük salgınının etkilerini ele alırken, Uygarlaşma Süreci'nden Sapma ve Ahlaki Panik Teorileri, toplumsal düzenin nasıl hızla bozulduğunu ve bireylerin ilkel içgüdülerine dönerek nasıl şiddete başvurduğunu anlamak için güçlü bir teorik çerçeve sunmaktadır. Elias'ın Uygarlık Süreci Teorisi, bireyler arasındaki karşılıklı bağımlılık ağlarının nasıl kurulduğunu ve toplumsal normların bu güven ilişkileri etrafında nasıl şekillendiğini açıklarken; uygarlıktan sapma kavramı, toplumun kriz anlarında yaşadığı çözülme süreçlerinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Ahlaki panik kavramı ise toplumun ani bir tehdit karşısında nasıl aşırı ve orantısız tepkiler verdiğini ve bu tepkilerin toplumsal yapının çözülmesine nasıl yol açtığını ortaya koymaktadır.

Benzer bir şekilde, J.G. Ballard'ın *Gökdelen* romanı, modern bir yaşam alanında toplumsal düzenin bozulmasıyla başlayan ve bireylerin hızla ilkel içgüdülerine dönmelerini dramatize eden bir çözülme sürecini gözler önüne serer. Gökdelende, asansör arızalarıyla başlayan kriz, toplumun mekânsal izolasyonu nedeniyle daha da derinleşir ve bireyler arasındaki güvenin tamamen yitirildiği bir kaosa yol açar. Elias'ın teorisi bu bağlamda *Gökdelen* romanını anlamlandırmak için de kullanılabilir; bireylerin kolektif bilinçten koparak hayatta kalma mücadelesine yönelmesi, uygarlıktan sapmanın dramatik bir örneğini sunmaktadır. Aynı şekilde, Cohen'in Ahlaki Panik Teorisi, bireylerin toplumsal bir tehdit karşısında orantısız tepkiler vererek şiddeti nasıl normalleştirildiğinin anlaşılmasına yardımcı olur. Böylelikle her iki roman da modern toplumların ne kadar kırılgan olduğunu ve ani bir krizle toplumsal normların nasıl hızla çökebileceğini göstermektedir.

Her iki romanın da toplumsal çözülme süreçlerini ele alışı, bireylerin kriz anlarındaki tepkilerinde benzer temaları ortaya koymaktadır. Ancak *Körlük* romanında bu süreç, bireyler arasındaki güvenin dramatik bir hızla çözülmesiyle daha ziyade birey odaklı bir yaklaşımla ele alınır. Romanın başındaki, ilk körlük vakası toplumsal düzende büyük bir kargaşaya neden olarak, toplumsal düzenin kırıma noktasını işaret eder. Körlük salgını, alışılmış bir görme kaybından farklı olarak her şeyin beyaz bir sis perdesi gibi görünmesi şeklinde yaşanır ve bu durum bireylerin kendilerini ve çevrelerini kontrol etme yetilerini kaybetmesine yol açar. İlk kör olan bireyin çaresizliği ve bu durumu anlatma çabası, toplumda belirsizlik ve korku yaratır. Bu noktada, bireyler arasındaki güven hızla çözülmeye başlar.

Söz konusu sahneyi, Cohen'in ahlaki panik kavramı ile açıklamak mümkündür. Cohen'e göre, ani bir kriz durumunda toplumda yaşanan aşırı bir panik durumu, kontrol edilemeyen bir durumun büyütülmesine yol açmaktadır. İlk körlük vakası hem bireyler arasında hem de toplumsal düzeyde güven kaybını tetikleyen bir olaydır. Ahlaki panikler, uygarlık sürecinden kısa süreli sapmalar olarak değerlendirildiğinde ise, toplum ani tehdit karşısında bu belirsizliği daha da büyütme ve toplumda hızla kontrolsüz bir korku yayılmaktadır. Söz konusu belirsizlik ve panik hali, romanın başlarında şu şekilde görülmektedir:

"Doktor, hastalığı rapor etmekle görevliydi. Ancak, bu durumun toplumsal bir panik yaratacağı endişesini taşıyordu. 'Karşısına ilk çıkan alt kademedeki bir görevliye körlük salgını olduğunu söyleyecek olursa, hemen panik çıkardı.'" (Saramago, 2015: 39).

Körlük romanında televizyon yorumcusunun salgını gökyüzüne fırlatılan bir okla metaforlaştırması ise medyanın toplumsal korkuyu yatıştırma çabalarının bir göstergesidir. Bu metafor, olayın geçici olduğu algısını yaratmak için kullanılır; ancak aynı zamanda kaçınılmaz bir sonu işaret ederek belirsizlik duygusunu beslemektedir.

Tanrı isterse, böyle dedi yorumcu, sonra insan ilişkilerinin bayağılığına ve kelimenin gerçek anlamıyla salgına döndü, hastalık daha hızla yayılacak, ta ki hepimize acı çektiren korkunç karabasan kaybolana kadar, belli başlı toplumsal iletişim araçlarına yinelenip duran beş-altı sözcüğü sürekli kullanıyordu, bu konuşmalar sonunda her zaman talihsiz körlerin yitirdikleri görme yetilerine en kısa sürede yeniden kavuşmaları için dindarca dileklerle bitiyordu, bu arada da, resmi ya da özel örgütlü bütün toplumun onlarla dayanışma içinde olacağı vaat ediliyordu. (Saramago, 2015: 127-128)

Medyanın bu tür söylemleri, ahlaki panik bağlamında önemli bir rol oynamaktadır; zira medya, toplumdaki korku ve endişeyi şekillendirerek yönlendirmektedir. Yorumcunun dini söylemler ve duaya vurgu yapması, halkı yatıştırma amacı güderken, aynı zamanda panik atmosferini kontrol altında tutma çabasını yansıtır. Dolayısıyla bu durum, ahlaki panik teorisine uygun olarak, medyanın bir kriz anında hem korkuyu büyütme hem de düzenin yeniden sağlanması adına normatif mesajlar vermesiyle toplumsal düzenin korunmasını hedeflediğini göstermektedir.

Medyanın sorumluluğu ilahi müdahaleye devretmesi, krizin bireylerin eylemlerinden bağımsız bir güç tarafından kontrol edildiği algısını pekiştirmektedir. Bu yaklaşım, ahlaki panik süreçlerinde sıklıkla görülen bir olgudur; çünkü toplum, kontrol edilemeyen bir tehlike karşısında güvenli bir otoriteye yönelme eğilimindedir. Bu durumda medya, dini söylemleri ve ilahi güce yapılan vurguları kullanarak halkın korkularını yatıştırmakla birlikte, krizi daha geniş ve soyut bir çerçeveye taşımaktadır. Böylece ahlaki panik süreci, sorunun kaynağının toplumsal değil, dışsal bir güç olduğu imasıyla yeniden tanımlanır. Bu, bireylerin aktif çözüm arayışlarından uzaklaştırılıp pasif bir dayanışma ve umut arayışına yönelmesine neden olur ki bu da toplumsal düzenin sürdürülmesine hizmet eder. “(...) *Dün görüyorduk, bugün görmüyoruz, yarın yine göreceğiz, cümlemin üçüncü ve son kısmında hafif bir soru vurgusu vardır, sanki akıl yanıtın olumlu mu olumsuz mu olmasına, cümlemin umut verici bitişi tereddütlü bir mola eklemeye son anda karar verecekmiş gibi.*” (Saramago, 2015: 128).

Elias’ın Uygarlaşma Süreci Teorisi’ne göre toplum, bireyler arasında kurulan karşılıklı güven ağlarına dayanır; ancak körlük salgını, bu güveni hızla ortadan kaldırarak bireyler arası sosyal bağları zayıflatmaktadır. Öncelikle bireysel düzlemde başlayan ahlaki panik durumu, zamanla bireyler arasında yayılarak toplumsal bir kaosa dönüşmektedir. İlk körlük vakası, toplumsal düzenin çözülmesinin ve uygarlaşma sürecinden sapmanın başlangıcı olarak görülebilir. Bireyler arasındaki sosyal bağlar zayıfladıkça, toplumun çözülmesi kaçınılmaz hale gelir.

Salgının yayılmaya başlamasıyla birlikte, devlet hızlı tepkiler vermeye başlar ve kör olan bireyleri toplumdan izole etmek amacıyla karantinaya alır. Kör olan bireyler eski bir binada topluca tecrit edilir ve toplumdan koparılırlar. Bu süreçte toplum, körlüğü bir tehdit olarak algılar ve bireylerin bir arada tutulması gerektiğine inanır. Devlet, bu önlemlerle toplumsal düzeni koruma amacını güderken, aslında toplumsal bağların hızla çözülmesine ve güvensizlik ortamının derinleşmesine neden olur.

Bu durumu destekleyen alıntılardan biri şöyledir:

“Tam o anda, güçlü ve sert bir ses duyuldu... ‘Hükümetimiz, halkı koruma görevini en etkili biçimde yerine getirmek zorunda kalmanın üzüntüsünü yaşamaktadır.’” (Saramago, 2015: 50).

Ancak daha sonra devletin mali sebeplerden dolayı strateji değiştirmesi, genel durumun kötüye gittiğinin de işareti olacaktır.

Başlangıçta, körleri ve körlük mikrobu taşıyanları, içinde bulunduğumuz akıl hastanesi gibi bu işe ayrılmış özel yerlere kapatarak, başımıza gelen kötülüğü belli sınırlar içinde tutmanın mümkün olabileceğine inanılmıştı. Sonra, körlük vakalarının önünün alınamayarak artması, hükümetin nüfuzlu bazı üyelerinin, resmi girişimlerinin yeterli olmamasından, politikacılar için ağır maliyetler doğurmasından korkmasına yol açtı, böylece ailelerin kendi körlerini evlerinde tutmalarını, zaten

var olan trafik sıkıntısını daha da artırmamak amacıyla onları sokağa salmamalarını teşvik etmeyi, ve henüz gözleri gören, sakinleştirmek amaçlı duyurulara aldırmadan beyaz felaketin, tıpkı kemgöz gibi, göz temasıyla bulaştığına inanan insanların duyarlılığıyla oynanmaması gerektiğini düşünmeye başladılar. (Saramago, 2015: 129)

Cohen'in Ahlaki Panik Teorisi'ne göre, bu tür kriz anlarında devletler ve diğer otorite figürleri, toplumu kontrol altında tutmak için aşırı önlemler almaktadır. Devletin körleri izole etmesi, onları birer 'halk şeytani' haline getirir ve toplumun güvenliğini sağlama çabası, bireyler üzerindeki baskıyı artırır. Bu tecrit süreci, toplumda ahlaki panik algısını daha da büyötmektedir. Rohloff'un analizine göre, devletin kontrolü sağlamak için uyguladığı ilgili otoriter önlemler, toplumun normatif düzeninin çöküşüne yol açmaktadır. Uygarlaşma Süreci'nden Sapma da tam burada devreye girer. Toplumdaki karşılıklı bağımlılık ağları hızla çözülmeye başlarken devletin bireyler üzerinde şiddet uygulaması toplumsal düzenin çözölmesini hızlandırır, toplumsal bağları tamamen koparır ve bireyler arasındaki güven hızla azalmaktadır. *"Yapmamız gereken şey adaleti kendi elimize almamız ve onu bizim cezalandırmamızdır."* (Saramago, 2015: 199).²

Bu sırada karantina altındaki bireyler arasında, temel ihtiyaçlar için şiddetli bir mücadele başlar. Özellikle yiyecek ve diğer kaynaklar üzerinde otorite kurma çabası, bireyler arasındaki güvensizliği artırır. Bir grup, diğerlerine baskı yaparak kaynakları kontrol eder ve liderlik pozisyonuna geçer. Bu durum, bireyler arasında toplumsal bağların tamamen çözüldüğünü gösterir. Şiddetli güç mücadelelerinin yükseldiği bu süreçte, şu diyalogda da belirtildiği gibi, askerler ve körler arasındaki gerilim en yüksek noktaya ulaşır:

"Durun, geri dönün, ateş etme emri aldım, ve sonra, silahını doğrultarak, aynı ses tonuyla, Çavuşum, dışarı çıkmaya kalkışan birileri var..." (Saramago, 2015: 71).

Yiyecek ve diğer kaynaklar üzerindeki mücadele, bireylerin güvensizlik ortamında birbirlerine karşı güç uyguladıklarının bir başka örneği şu cümlede görölebilmektedir:

"Bazı körlerin ileri sürdüğü aleni neden, bu şekilde zaman kazandıklarıydı... ötekilerin açıklanmayan nedeni ise, önce gidenin karnının önce doyduğuydu." (Saramago, 2015: 90).

Kaynaklara ulaşma konusundaki bu bireysel rekabet, toplumda ahlaki bir çöküşün ve panik duygusunun tetikleyicisi olmuştur. Bireyler, kendi çıkarlarını koruma içgüdüleriyle hareket ettikçe, toplumsal düzenin ve paylaşımın mümkün olup olmadığı sorgulanır hale gelmiştir. Bu güvensizlik ortamında, bireyler arasındaki güç mücadelesi giderek belirginleşmiş, ancak zamanla yiyecek paylaşımı konusunda bir düzen sağlanmaya çalışılmıştır:

(...) Birkaç dakika sonra körlerden biri, Bir şeyi evirip çeviriyorum kafamda, dedi, Neyi, Yiyecekleri nasıl paylaşacağımızı, Daha önce yaptığımız gibi yaparız, kaç kişi olduğumuzu biliyoruz, tayınları sayarız, herkes kendi payını alır, en basit ve en doğru yol budur, O zaman işe yaramadı, bazılarımızın ağzına tek lokma girmedi, Bazıları da çift porsiyona kondu, Demek iyi paylaştırılmamış, Saygı ve disiplin olmazsa hiçbir zaman iyi paylaştırılmayacak demektir (...). (Saramago, 2015: 106)

Toplumun hızla çözüldüğü ve bireylerin hayatta kalma içgüdülerine geri döndüğü ahlaki panik durumunda, toplumdaki güvensizlik ve korku, bireyler arasındaki sosyal bağları tamamen zayıflatmakta ve daha ilkel bir mücadele ortamı doğmaktadır. Toplumsal normların çözölmesiyle, bireyler arasındaki şiddet artmakta ve öz denetim yerini kaosa bırakmaktadır.

Romanın ilerleyen bölümlerinde, karantina altındaki bireyler arasındaki şiddet ve cinsel saldırılar norm haline gelir. Bireyler arasındaki güven ve insani bağlar tamamen ortadan kalkmış, toplumsal düzen çözölmüştür. Şiddet, artık bireyler arasında bir norm haline gelir ve sosyal düzen tamamen kaybolur. Söz konusu durumu destekleyen alıntılardan biri ise şudur:

² Buradaki adalet vurgusunun, özellikle Freud'un analizinde önemli bir yeri vardır. Freud'a göre *"insanların birlikte yaşaması ancak tek tek her bireyden daha güçlü bir çoğunluğun bir araya gelmesi ve tek tek her bireyin karşısına bir bütün olarak çıkması ile mümkün olur. Bu topluluğun gücü, "kaba kuvvet" olarak damgalanan bireyin gücü karşısına "hak" olarak çıkar. Bireyin gücünün yerine topluluğun gücünün geçirilmesi uygarlık açısından belirleyici adımdır. Bu topluluğun özünü tek başına birey tatmin olanaklarını kısıtlayan hiçbir şey tanımazken topluluk üyelerinin kendi tatmin olanaklarını sınırlamasıdır. Demek ki uygarlığın ilk talebi adalettir, yani bir kez kurulmuş olan hukuk düzeninin, bir daha tek bir bireyin yararına bozulmayacağına garantisidir."* (Freud, 2011b: 53).

“Nedenini sadece Tanrı’nın bildiği haklı bir korkuya kapılarak, kapının eşiğine kadar ilerleyip şarjörlerini içeri boşalttılar. Körler birbiri üstüne devrilmeye başladı, yere düşerlerken hâlâ bedenlerine kurşun yemeye devam ediyorlardı ki tam bir cephane israfı sayılırdı bu, her şey inanılmayacak kadar ağır bir tempoda olup bitti (...).” (Saramago, 2015: 91).

Uygarlaşma Süreci’nden Sapma Teorisi bağlamında, bireyler arasındaki sosyal normların ve öz denetimin kaybolması, toplumun geri dönülmez bir kaos sürecine girmesine yol açar. Roman boyunca bu çözülme süreci, Elias’ın toplumsal kontrol ve şiddetin kamusal alanda yeniden görünür hale gelmesi teorisiyle tam bir uyum içerisindedir. Bu süreç, özellikle yiyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanması üzerinden yapılan mücadelelerde daha belirgin hale gelmektedir. Romanın bu bölümlerinde, grupların yiyecek için birbiriyle nasıl savaştığı açıkça görülmektedir.

Çıkışa vardığında dönüp içeriye seslenebilirdi, Koridorun sonunda yiyecek var, bir merdiven bodrumdaki depoya götürüyor, yararlanın, kapıyı açık bıraktım. Bunu yapabiliirdi, ama yapmadı. Omzundan yardım alarak kapıyı kapadı, en iyisi susmak diye düşündü, neler olacağını gözünüzün önüne getirin, tımarhanenin yangın çıkmış haline dönerdi ortalık, körler deli gibi oradan oraya koştururdu, merdivenlerden aşağıya yuvarlanırlardı, arkadan gelenler onları çığner ve ezerdi, bunlar da yere düşerlerdi, çünkü ayak için sağlam bir basamakla düşen bir bedene basmak aynı değildir. Ayrıca, yiyecekler tükendiğinde tekrar gelip alabilirim diye düşündü. (Saramago, 2015: 234-235)

Romanın ilerleyen bölümlerinde şiddetin giderek yaygınlaşmasıyla birlikte, toplumsal düzen tamamen çökmüş; bireyler arasında güvensizlik artmış ve insanlar, ilkel hayatta kalma mücadelelerine³ geri dönmüştür. Bu durum, uygarlıktan sapmanın kaçınılmaz sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Ahlaki panik, bu noktada bireylerin kontrolsüz, ilkel dürtülerine dönme süreçlerini açıklamak için etkili bir araç olarak kabul edilmelidir. Bireylerin şiddete başvurusu, toplumdaki normatif yapının tamamen çöktüğüne işaret etmektedir.

“Doktorun karısı, kör haydutlar çetesindeki körlerden birinin cebinden bir tabanca çıkararak aniden havaya doğrulttuğunu görünce dehşete kapıldı. Tabancadan çıkan mermi, tavandan büyükçe bir alçı tabakası kopardı, alçı parçası ne olduğunu anlamayan insanların kafasına düştü, o zaman panik daha da büyüdü.” (Saramago, 2015:144).

Bir diğer şiddet örneği, iki grup arasında hayatta kalma mücadelesine (yiyecek alma, cinsel korunma, barınma) yönelik en önemli sayılabilecek örneği oluşturmaktadır. Zira bir grubun tahakkümüne yönelik başkaldırı mahiyetinde gerçekleşmiştir:

Sessizlik bozulmuştu, dışardakiler bağırıyordu, içerdekiler de bağarmaya başlamıştı, körlerin çığlıklarının nasıl da dehşet verici olduğunu muhtemelen o zamana dek kimse fark etmemişti, neden bağırıklarını bilmeden bağırıyor gibiydiler (...) Bu durumda, bir kısmı saldırdıkları için bağırırken, bir kısmı da kendilerini savundukları için bağırıyorlardı, dışardakiler, karyolaları itemedikleri için umutsuzluğa kapılmış, ellerindeki demirleri yere atmışlardı, hep birlikte en azından kapı boşluğuna sokulmayı başarmış olanlardı bunlar, bunu başaramayanlar da öndekilere sırtlarından destek veriyorlardı (...) o sırada, aniden, hiçbir uyarı ya da tehdit işitilmeden, üç el silah sesi duyuldu, kör muhasebeci tabancanın namlusunu aşağıya doğrultarak kapıdakilere ateş etmişti. (Saramago, 2015: 209-210)

3 Hayatta kalma mücadelesine dönüşle birlikte bireyin benliğinde gömülü olan ilkel yaşam dürtüleri, haz peşinde koşma ve acıdan kaçınma (Freud, 2011a), bireylerin roman boyunca sürdürdüğü davranışları açıklayabilmektedir. Öyle ki açlık, barınma, cinsellik olguları kitapta bireylerin kör olmalarına rağmen öncelikli olarak peşinde koştukları hayatta kalma dürtüleridir. *“Aradan bir hafta geçti, ahlaksız körler bu kez de kadın istiyoruz diye mesaj gönderdiler. Tam böyle, basitçe, Bize kadın gönderin.”* (Saramago, 2015: 171). Ancak Freud’a (2011a) göre bireyler yalnızca haz peşinde koşmazlar; aynı zamanda acıdan kaçma motivasyonlarına da sahiptirler. Romanda körlük ile ölüm korkusunu yaşayan bireylerin başkalarını öldürmekten kaçınmamaları yine hayatta kalma mücadelelerine verilen referanstır. *“Doktorun karısı makası eliyle kaldırdı, iki yerden saplanabilmesi için uçlarını biraz araladı. O anda, son anda, kör adam birinin varlığını hisseder gibi oldu, (...) makas bütün gücüyle körün boynuna girdi, kendi etrafında döndü, kırkıdakları ve zar dokularını zorlayıp yırttı, sonra öfkeyle yoluna devam ederek, boynun arkasındaki omurlara değene kadar ilerledi.”* (Saramago, 2015: 193).

Romanın sonunda, körlük salgını sona erer ve bireyler görme yetilerini geri kazanır. “(...) görme yetisini yeniden kazananlar, aniden görmeye başlayanlar böyle haykırıyordu, Görüyorum, görüyorum, gerçekten de, Kör oldum, diyenler şimdiden bir başka dünyanın hikâyesine gitmişlerdir gibi gelmeye başlamıştı.” (Saramago, 2015:330). Roman boyunca görülen hayatta kalma mücadeleleri kapsamında ilkel yaşam dürtüleri, fiziksel/psikolojik şiddetler ve tacizler, uygarlıktan sapma sürecinin yaşandığına dair önemli referansları oluşturmaktadır. Ancak bu süreçte toplumda derin yaralar açılmıştır. Toplumsal düzenin geri dönülemez bir şekilde değiştiği ve bireyler arasındaki güvenin büyük ölçüde zedelendiği anlaşılar. Mennell’in Uygarlaşma Süreci’nden Sapma kriterlerine göre, toplumlar bu tür krizlerden sonra kalıcı değişimlere uğrar ve eski sosyal yapıya dönmek mümkün olmayabilir.

Körlük salgınının sona ermesi, fiziksel olarak bireylerin iyileşmesi anlamına gelse de toplumsal yapıda meydana gelen kırılmaların izleri uzun süre kalır. Romanın sonunda, bireyler eski sosyal düzene dönmeye çalışsa bile, yaşanan şiddet ve kaosu etkileri toplumsal bağlarda derin izler bırakmıştır. Dolayısıyla toplum, şiddet ve kaos dolu bir dönemi atlatmış olsa da bu travmanın izlerinin kolayca silinmeyeceği açıktır. Bu bağlamda, *Körlük* romanı, Elias’ın uygarlaşma sürecine ilişkin bakış açısıyla değerlendirildiğinde, bu sürecin her zaman doğrusal bir ilerleme göstermediğini ve zaman zaman gerilemelerin de yaşandığını ortaya koyması bakımından anlamlı bir örneği oluşturmaktadır.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

José Saramago’nun *Körlük* romanı hem Uygarlaşma Süreci’nden Sapma hem de Ahlaki Panik Teorileri bağlamında incelendiğinde, modern toplumların kriz anlarında nasıl çözülmeye başladığını ve bireylerin ilkel içgüdülere geri döndüğünü ortaya koymaktadır. Roman, bireyler arasındaki sosyal bağların çözülüşünü, şiddetin kamusal alana geri dönüşünü ve toplumun kaosa sürüklenişini detaylı bir şekilde tasvir etmektedir. Bu doğrultuda ahlaki panikler, uygarlık sürecinden sapmalar olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Bu bağlamda, romanda körlerin karantinaya alınması ve toplumsal kontrol mekanizmalarının devreye sokulması, ahlaki paniklerin yalnızca geçici toplumsal krizler değil, aynı zamanda toplumsal düzeni yeniden tesis etme çabalarının bir parçası olarak işlediğini göstermektedir. Toplumun aşırı tepkileri; panik haliyle orantısız müdahaleler uygulandığını, bu süreçte bireyler arası empati ve bağların hızla çözüldüğünü gözler önüne sermektedir.

Romanda, ahlaki paniklerin düzenleyici işlevi, toplumun körlük salgınına verdiği aşırı tepkilerde belirginleşmektedir. Körlerin hızla karantinaya alınması ve toplumun geri kalanından izole edilmesi, normları koruma ve düzeni sağlama amacı taşıyan toplumsal bir refleks olarak kaydedilmelidir. Bu süreçte ahlaki panik, bir yandan düzeni yeniden kurma çabası güderken, diğer yandan toplumsal yapıda yeni ayrışmalara da yol açmaktadır. Körlerin ‘halk şeytanı’ olarak damgalanması, toplumdaki ayrışmayı derinleştirerek gruplar arası empatiyi tamamen ortadan kaldırmaktadır.

Rohloff’un vurguladığı üzere, ahlaki panikler sadece geçici kriz anları değil; aynı zamanda toplumsal normları yeniden şekillendiren ve güç dinamiklerini değiştiren önemli bir unsurdur. *Körlük* romanında ilgili durum, toplumu oluşturan sosyal bağların çözülmesi ve bireylerin yalnızca kendi çıkarlarını gözetmeye başlamasıyla görünür hale gelmektedir. Körlere yönelik sert ve ilkel muameleler, toplumun dönüşüm sürecinde panik halindeki insanların düzeni sağlama amacıyla başvurduğu orantısız müdahalelerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu aşırı müdahaleler, uygarlaşma sürecinin bir parçası haline gelerek toplumsallaştırıcı bir işlev üstlenir.

Ahlaki Panik Teorisi, *Körlük* romanında çeşitli unsurlar üzerinden açıkça gözlemlenebilir:

1. *Endişe*: Körlük salgınıyla toplumda belirsizlik ve kaos başlamaktadır. Salgının belirsizliği, bireylerin yaşadığı korku ve kontrolsüzlük, Cohen’in teorisine göre ahlaki paniğin tetikleyici unsurlarını oluşturmaktadır. Romanın başındaki kaotik ortam, toplumsal çözülmenin ilk işaretidir.
2. *Düşmanlık*: Körlerin karantinaya alınması ve birer ‘halk şeytanı’ gibi muamele görmeleri, ahlaki paniğin düşman yaratma sürecini yansıtmaktadır. Toplum, güven duygusunu yitirirken, bu süreç, bireyler arası ayrışmayı daha da derinleştirmektedir.

3. *Fikir Birliği*: Medya ve devlet organlarının salgını ciddi bir tehdit olarak sunması, toplumda geniş bir fikir birliği yaratmaktadır. Söz konusu fikir birliği, toplumun ortak korkularını pekiştirerek çözülme hızlandırmaktadır.

4. *Orantısızlık*: Toplumun salgına verdiği aşırı tepkiler, orantısız müdahalelerle kamusal alanda şiddeti ve kaosu artırmaktadır. Karantina altındaki bireylerin kötü muamele görmesi, panik haliyle orantısız kararların uygulandığını gözler önüne sermektedir.

5. *Geçicilik*: Panik, geçici bir kaos ve belirsizlik yaratmış olsa da toplumda kalıcı değişimlerin tohumlarını barındıran bir potansiyel taşımaktadır.

Mennell'in (1990) uygarlık sürecinden sapma kriterleri, *Körlük* romanı ile tasvir edilen ahlaki panikleri anlamaya katkıda bulunan bir başka önemli çerçevedir. Bu teoriye göre, bireylerin toplumdaki bağımlılık ağları koptuğunda ve dürtülerini kontrol edemediğinde, uygarlık süreçleri tersine döner. *Körlük* romanında bu sapma süreçleri şu şekilde belirginleşmektedir:

1. *Toplumsal Bağımlılık Ağlarının Kesintiye Uğraması*: Körlük salgını, insanlar arasındaki sosyal ve ekonomik bağları hızla koparmaktadır. Karantinadaki bireylerin birbirlerine yardım edememesi ve toplumsal tecrit süreci, bu bağların tamamen yok olduğunu göstermektedir.

2. *Gündelik Yaşamın Belirsizlik ve Tehlike İçermesi*: Roman boyunca bireylerin, her gün yeni bir tehdit ve belirsizlikle karşı karşıya kalmaları, gündelik yaşamlarını sürdürebilmelerini imkânsız hale getirmektedir.

3. *Kamusal Alanda Şiddetin Yeniden Ortaya Çıkışı*: Toplumun çöküşüyle birlikte şiddetin sosyal yaşamın bir parçası haline gelmesi, şiddetin kamusal alandaki görünürlüğü artırmıştır ve ilgili durum uygarlık sürecinden sapmanın açık bir göstergesidir.

4. *Karşılıklı Özdeşleşebilme Becerisinde Düşüş*: Empati kaybı, bireyler arasındaki bağları zayıflatmaktadır. Karantina altında kaynakların paylaşılmaması ve çıkar çatışmaları, toplumsal empatiyi tamamen yok etmesi romanda açıkça görülmektedir.

5. *Dürtülerin Kontrolünde Azalma*: Toplumun normları çöktükçe bireyler, dürtülerini kontrol edemez hale gelir ve böylece saldırganlık daha rahat ifade edilir. Tecavüz ve şiddet olayları, uygarlık sürecinden sapmanın uç örneklerini oluştururken, romanda salgın sürecinde saldırganlık ve şiddet olaylarının artması dürtü kontrollerinin azalması bağlamında değerlendirilmesi mümkündür.

Söz konusu iki teorik çerçeve, *Körlük* romanında ele alınan toplumsal çözülme anlamlandırma birbirini tamamlamaktadır. Uygarlık Süreci'nden Sapma, bireylerin kriz anlarındaki kontrol kaybını açıklarken; Ahlaki Panik Teorisi, bu çözülmenin aşırı tepkilerle nasıl hızlandığını göstermektedir. İnsanlar, görme yetilerini yitirmeleri sonucunda gözetlenme/görülme endişesinden kurtulmuş ve dolayısıyla toplumsal ahlaki bir sorumluluk duygusundan arınarak ilkel yaşam tarzına dönmüşlerdir. Bireylerin benliğinde gömülü olan ilkel yaşam dürtüleri, ahlaki panik ortamında yeniden ortaya çıkmış ve bireysel/toplumsal davranışları yönlendirmiştir. Hayatta kalma dürtüsü ile uygar olmayan davranışlarda bulunan bireyler; roman boyunca ahlak, vicdan, adalet kavramlarını okuyucuya yeniden sorgulatmaktadır. "*Körlüğün neden olduğu ve açıklanamaz bir şekilde ıstırap vermeye devam eden umarsız hüznün bir yana, körler, en azından, gözlerinin henüz görmekte olduğu uzak bir geçmişteki pek çok çaresiz davranışlarının sorumlusu olduğu kanıtlanmış bu ve benzeri atmosfer değişikliklerinin yol açtığı yıpratıcı melankoliden korunuyorlardı (...)*" (Saramago, 2015: 208).

Sonuç olarak, *Körlük* romanı hem ahlaki panik hem de Uygarlaşma Süreci'nden Sapma süreçlerinin bir arada işlendiği, karmaşık bir anlatı sunmaktadır. İki teori de romanın sunduğu distopik dünyayı daha anlaşılır kılmakta ve toplumsal çözülmenin çok boyutlu bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, çalışma, distopik edebiyatın sosyolojik analizine önemli bir katkı sağlayarak, toplumsal krizlerin bireyler üzerindeki etkilerini anlamada yeni bir perspektif sunma potansiyeline sahiptir.

KAYNAKÇA

- Ballard, J. G. (2015). *Gökdelen*. (Çev. D. Körpe), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Cohen, S. (2011). *Folk Devils and Moral Panics. The Creation of the Mods and Rockers*. Routledge.
- De Swaan, A. (2001). "Dyscivilization, mass extermination and the state. *Theory, Culture and Society*", 18(2-3), 265-276.
- Dunning, E., ve Sheard, K. (1979). *Barbarians, Gentlemen and Players*. Oxford: Martin Robertson.
- Dunning, E., Murphy, P., ve Williams, J. (1988). *The Roots Of Football Hooliganism: An Historical And Sociological Study*. London: Routledge.
- Dunning, E., ve Mennell, S. (2003). *Norbert Elias (Vol. IV, pp. 243-386)*. London: Sage.
- Elias, N. (1996). *The Germans. Power Struggles And The Development of Habitus in The Nineteenth and Twentieth Centuries* (Ed: M. Schröter), New York: Columbia University Press.
- Elias, N. (2004). *Uygurlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler Cilt 1*. (Çev: E. Ateşman), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elias, N. (2020). *Sosyoloji Nedir?* (Çev: O. Değirmenci), İstanbul: Olvido Yayınları.
- Elias, N. (2023). *Uygurlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler Cilt 2*. (Çev: E. Özbek), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elias, N., ve Dunning, E. (1986). *Quest For Excitement: Sport And Leisure In The Civilizing Process*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Fletcher, J. (1995). Towards a Theory of Decivilizing Processes. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, pp. 283-296.
- Fletcher, J. (1997). *Violence and civilization. An introduction to the work of Norbert Elias*. Cambridge: Polity Press.
- Freud, S. (2011a). *Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd*. (Çev: A. Babaoğlu), İstanbul: Metis Yayınları.
- Freud, S. (2011b). *Uygurlığın Huzursuzluğu*. (Çev: H. Barışcan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Goode, E. ve Ben-Yehuda, N. (2009). *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Goudsblom, J. (1989). "The Formation of Military-Agrarian Regimes", *Human History and Social Process* (Ed: J. Goudsblom, E. L. Jones, & S. Mennell (Eds.), Human history and social process (pp. 79-92). Exeter: Exeter University Press.
- Hammer, H. (2000). "Norbert Elias'ın Uygurlık Kuramı: Eleştiriler ve Gelişmeler", *Toplum ve Bilim Dergisi* (84), 75-90.
- Hier, S. P. (2002). "Conceptualizing Moral Panic through a Moral Economy of Harm", *Critical Sociology*, 28(3), 311-334. <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/15378549.pdf> (15.07.2024).
- Imbusch, P. (2000). "Uygurlık Kuramları ve Şiddet Sorunu", *Toplum ve Bilim Dergisi* (84), 91-111.
- Kale Demirel, S. ve Tanrıtanır B. C. (2023). "Endless Hope in David Brine's The Postman And José Saramago's Blindness", *New Era International Journal Of Interdisciplinary Social Researches*, 8(19), 89-96. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8186419>.
- Kınlı, O. ve Özgören Kınlı, İ. (2023). "Figürasyonel Sosyoloji Açısından Ahlakî Panikler ve Kınama Mecburiyeti", *Turkish Studies*, 18(4), 1583-1598. https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=71309 (20.09.2024).
- Kök, S. ve Kekeç, A. N. (2021). "Politik Romanın Alaycı İsyankârı: José Saramago", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 57-66. <https://doi.org/10.17828/yalovasosbil.989098>.
- Mennell, S. (1990). "Decivilising Processes: Theoretical Significance and Some Lines of Research. *International Sociology*", 5(2), 205-223. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/026858090005002006> (10.07.2024).
- Özen, Ö. ve Ötenkuş, D. (2021). "Lacan'ın Gerçek (Reel) Kavramı Bağlamında Saramago'nun Körlük Romanına Bir Bakış", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 391-402. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.899183>.

- Özgören Kınlı, İ. (2017). Figural Analysis of Michael Haneke's Time of the Wolf. In T. S. Landini and F. Dépelteau (Der.) Norbert Elias and Violence (s. 33–53). Palgrave Macmillan.
- Özgören Kınlı, İ. (2021). "Norbert Elias ve 'Figurati' İle Güncel Siyaseti Anlamak", Siyaset Biliminde Sınır ve Sınırsızlık (Ed: A. Yaman, G. Doğanay), Bağlam Yayınları.
- Pratt, J. (1999). "Norbert Elias and The Civilized Prison", British Journal of Sociology, 50(2), 271–296. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1468-4446.1999.00271.x> (25.09.2024).
- Rohloff, A. (2008). "Moral Panics as Decivilizing Processes Towards an Eliasian Approach", New Zealand Sociology, 23(1), 1-9. <https://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/3943/1/Fulltext.pdf> (19.08.2024).
- Rohloff, A., ve Wright, S. (2010). "Moral Panic and Social Theory", Current Sociology, 58(3), 403-419. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0011392110364039?download=true&journalCode=csia> (20.08.2024).
- Rohloff, A. (2011). "Shifting the focus? Moral panics as civilizing and decivilizing processes", Moral Panic and the Politics of Anxiety (Ed: S.P. Hier) (71-85). London: Routledge.
- Sarıbaş, S. (2020). "Foucault'nun Panoptikon Metaforu Ekseninde; Platon'un Mağara Alegorisinden Jose Saramago'nun Körlük Romanına Mecazi Bir Körlüğün Eleştirisi." Social Sciences Studies Journal, 66, 3174-3185. DOI: 10.26449/sssj.2443.
- Spierenburg, P. (2001). Violence and the civilizing process: Does it work?, Crime, History and Societies, 5(2), 87–105. <https://www.jstor.org/stable/42709844> (20.08.2024)
- Saramago, J. (2015). Körlük. (Çev: A. Derman), İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Ulutaş, N. (2020). "Bir Distopya Örneği Olarak Körlük Romanına Sosyo – Psikolojik Bir Yaklaşım", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(71), 114-134. <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/a-sociopsychological-approach-to-blindness-as-a-sample-of-dystopia.pdf>.
- Van Krieken, R. (1999). The barbarism of civilization: Cultural genocide and the 'stolen generations. British Journal of Sociology, 50(2), 297–315. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-4446.1999.00297.x> (22.08.2024)
- Wacquant, L. (2004). "Decivilizing and Demonizing: The Remaking of the Black America Ghetto" The sociology of Norbert Elias (pp. 95–121). (Ed: S. Loyal ve S. Quilley), Cambridge: Cambridge University Press.
- Zwaan, T. (2003). "On civilizing and decivilizing processes: A theoretical discussion", Norbert Elias (Vol. II, pp. 167–175). (Ed:E. Dunning ve S. Mennell), London: Sage.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).